

12. Народне господарство Української РСР в 1965 році. Стат. щорічник. К. : Статистика, 1966. 716 с.

14. Поточний архів Головного управління статистики у Волинській області. Спр. 08–10. арк. 52–54.

УДК 821.161.2(09) Косач 061.237(477) «18/19»

Диба Алла (м. Київ)

ДО БІОГРАФІЇ «БІЛОГО ПОЕТА» З УКРАЇНСЬКОЇ «ПЛЕЯДИ»

Ця наукова розвідка виконана у межах проєктів, які фінансуються за рахунок коштів бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230).

Вдячній пам'яті Віри Римської (1938 – 2023), багаторічній завідувачці Літературно-меморіального музею Лесі Українки у м. Звягелі на Житомирщині

Українські письменники споконвік творили у не дуже-то комфортних умовах. Адже кожен із них здавна й до сьогодні не може повністю присвятити себе радості натхнення за письмовим столом, священному чаклуванню над процесом народження чергової книги. Не біжать до нас захоплені видавці, пропонуючи вкласти свої кошти у реалізацію й рекламу наших проєктів. Письменники мусять забезпечувати власне існування, добробут своїх родин та можливість зібрати матеріали для своєї творчої дитини, зреалізувати всі необхідні кроки на шляху до народження книги, її завершення та введення в літературний процес частіше самостійно. Навіть поетичний велетень Шевченка мав насичуватися трудами Шевченка-художника чи підтримкою меценатів, а книги Олени Пчілки та Лесі Українки побачили світ дякуючи коштам, виділеним на це чоловіком і батьком родини Петром Косачем. Не народилося б, мабуть, геніальне «Intermezzo» Михайла Коцюбинського, якби не була надана йому можливість і повне забезпечення Євгена Чикаленка у райському куточку української Кононівки. Ми добре знаємо й те, що Лариса Косач не хотіла завжди покладатися тільки на матеріальну підтримку батька, тому шукала підробітку, пишучи літературно-критичні статті для журналів, перекладаючи щось, викладаючи іноземні мови. Іноді вона дозволяла собі навіть парадоксальні вчинки – одержавши кошти на лікування, спрямовує їх інкогніто на фольклорну експедицію, в час якої вдалося записати народні думи від кобзарів, що беззаперечно вважається її громадянським подвигом.

Михайло Коцюбинський походив з незаможної української шляхти, тому не міг собі дозволити осісти на так званих творчих хлібах. Працював у Одеській філоксерній комісії (1892 – 1896 рр.), яка боролася з кореневою попелицею – агресивним шкідником винограду. Цей період у житті письменника докладніше дослідив знаний літературознавець Володимир Панченко (1954 – 2019) [15]. Згодом Коцюбинський працював у Житомирі в редакції місцевої газети «Волинь». І надалі перебувати у постійних відрядженнях він вже не міг, адже письменнику необхідно було мешкати разом із родиною (згодом Коцюбинський вже мав четверо малолітніх дітей). Вже весною 1898 року Михайлові Михайловичу вдалося отримати посаду діловода у Чернігівській земській управі, один час він завідував столом народної освіти та редагував «Земский сборник Черниговской губернии». А з вересня 1900 до 1911 року Михайло Коцюбинський працював у Чернігівському міському статистичному бюро. Прогресували хвороби – туберкульоз та астма. І тільки 1911 року вдалося одержати довічну стипендію в розмірі 2000 крб. на рік від «Товариства прихильників української науки, літератури і штуки», коли, крім лікування, зокрема за кордоном, письменник зміг більше уваги приділити творчості.

Але сьогодні хотілося б більше уваги присвятити доброму приятелю М. М. Коцюбинського, його колезі по роботі у комісії по боротьбі зі шкідниками виноградників Віталію Гавриловичу Боровикову, більше відомому як Віталій Боровик, з яким Коцюбинському довелося не один рік співпрацювати у Філоксерній комісії. Від початку 1890-

х років Михайло Михайлович та Віталій Гаврилович були ширими друзями. Єднала їх не тільки служба, але й спільні літературні інтереси та політичні погляди. Письменники дружили сім'ями і постійно зустрічалися протягом життя. Збереглися листи В. Г. Боровика до М. М. Коцюбинського, які побачили світ окремим виданням, дякуючи науковцям Чернігівського літературно-меморіального музею Михайла Коцюбинського та незабутній моїй колезі з Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Михайлині Коцюбинській [10]. У своїй публікації про В. Г. Боровика [6] я щедро цитувала ці листи.

Віталій Боровик (справжнє прізвище Боровиков) народився 18 жовтня (30 жовтня 1864 року у місті Ніжин на Чернігівщині. Навчався у Острозькій прогімназії (1876–1880 рр.) та у гімназії Ніжина (1880–1884 рр.). Окремі дані з автобіографії Віталія Боровика, опублікованої Тарасом Максим'юком, наводжу нижче: «Происхожу из Черниговской губернии.

По национальности украинец.

Родился 18 октября 1864 г. в г. Нежине.

Совсем малым ребенком был вывезен в Волынскую губернию, где прожил большую часть жизни, а поэтому родиной своей считаю Волынь». Тут і далі Автобіографію В. Г. Боровика цитую за книгою Тараса Максим'юка «Зукраїники Причорномор'я» [13, с. 72–74]. Матеріали за цією тематикою публікувалися і у інших статтях цього автора [11; 12]. За свідченням В. Г. Боровика повний курс гімназії він пройшов у Києві, після чого вступив у Київський університет Святого Володимира на математичне відділення фізико-математичного факультету, потім перейшов на природниче. В університеті В. Г. Боровик одержував спеціальну стипендію Ф. Терещенка «для преуспевающего» [13]. 1889 р. закінчив навчання «с круглой пятеркой», успішно захистив наукову роботу і одержав пропозицію залишитися професором на «кафедре Технической химии. Но по соображениям политического характера этого предложения я не принял [...]», – зазначає Боровик у оприлюдненій Максим'юком автобіографії [13]. Працював управляючим маєтком у Полтавській губернії, потім чиновником у Полтавському губернському земстві, де займався статистико-економічним описом міст під керівництвом Олександра Русова (1889–1893) [14, с. 275]. Зрозуміло, що Олександр і Софія Русови мали значний вплив на формування Боровика як громадсько-політичного діяча. Проте захворів на гнійний плеврит і змушений був за порадою лікарів шукати роботи десь на півдні України: «В 1893-м году такая возможность мне представилась и я устроился при Одесском Филлоксерном Комитете в качестве Помощника Эксперта. На новом месте я пробыл 2 года, работая летом на виноградниках в Бессарабии, а зимой производя химические анализы отобранных летом образцов почв виноградников в лаборатории Новороссийского Университета. В 1895-м году я был назначен Экспертом Крымского Филлоксерного Комитета и здесь, руководя вверенной мне партией военнообязанных менонитов¹, произвел за период с 1895 по 1899 год обследование виноградных садов Феодосийского, Керченского, Бердянского и части Ялтинского уездов» [13]. Саме на цей період припадає співпраця В. Г. Боровика з гуртком молодих літераторів «Плеяда», дружба з Лесею Українкою, створення громадсько-політичної організації «Братерство Тарасівців», знайомство з Михайлом Коцюбинським, залучення його до «Плеяди» й тарасівців. Єднала Віталія Боровика з Михайлом Коцюбинським та Лесею Українкою робота у «Братстві Тарасівців», у заснуванні якого влітку 1891 р., В. Г. Боровик брав найактивнішу участь. «Братерство» ставило своєю метою створення незалежної (самостійної) України. Поруч із ним працювали Борис Грінченко, Іван Липа, Микола Міхновський, Іван Стешенко, Євген Тимченко, Мусій Кононенко Володимир Самійленко, Олександр Черняхівський, Сергій Шелухин і вже згадувані вище Михайло Коцюбинський та Лариса Косач (Леся Українка). Значна частина тарасівців одночасно брали участь у гуртку молодих українських літераторів «Плеяда». Докладніше про цей гурток, який діяв в Україні з другої половини 1880-х – до другої половини 1890-х років, розповідається у моїй статті «Плеяда – найкраща, найталановитіша дитина Старої (Київської) Громади» [7].

«Плеяда» і «Братерство Тарасівців» не тільки делегували своїх членів в одну та іншу з цих організацій одночасно, але й начебто доповнювали кожну з них, коли політичні завдання «Братерства Тарасівців» органічно вписувалися в літературні проєкти «Плеяди». Адже плеядівці ставили своїм завданням збагачення й всебічний розвиток української мови й літератури, пишучи оригінальні художні твори, організовуючи усілякі конкурси, публікуючи свій доробок у періодиці того часу (частіше на Західній Україні, бо у царській Росії українська мова була під забороною). Вони почали втілювати серію перекладів світової літератури українською, Розробили спеціальну програму написання брошур для народу з історії України і почали її виконувати. Поруч зі старогромадівцями² окремі з плеядівців (сеоєд них Євген Тимченко і Віталій Боровик) брали участь у створенні словника української мови, пізніше впорядкованого Борисом Грінченком Про це докладніше я також розповідала у своїй статті «Тих три величні золоті зорі в сузір'ї української «Плеяди» [6]. Для «Плеяди» Віталій Боровик був дуже цінним учасником. Не оминув Віталій Боровик у вже згадуваній автобіографії і своєї зацікавленості літературною творчістю. Тут він зокрема зазначає те, що написав цілий ряд статей, заміток і повідомлень, а також белетристичних творів і перекладів на українську мову, опублікованих здебільшого в галицькій українській періодиці («Час», «Правда», «Буковина», «Літер[атурно]-Наук[овий] Вісник», «Червоний прапор»). Вважав більш цінними своїми роботами переклади з російської творів Гаршина і Мачтета та з англійської частину поеми Джона Мільтона «Втрачений рай». Перекладав Віталій Боровик за наміченими «Плеядою» проєктами твори В. Гаршина, А. Міцкевича, Г. Мачтета, «Дужого Самсона» Елізи Ожешко, працював над перекладом «Сорочинського ярмарку» М. Гоголя [13, с. 86]. На сьогодні залишки архіву Боровика передані його нащадками п. Тарасу Максим'юку: «Серед залишків архіву В. Боровика, які зберігаються у автора статті³, віднайдено машинопис перекладів таких творів В. Гаршина: «Червона квітка», «Атгалеапрінцепс», «Казка про ропуху та рожу» (відсутній кінець), «Переказ про гордого Агея», «Жаба-мандрівниця», «То, чого не було». Всі вони не підписані перекладачем, але мають його правки» [13, с.86].

Надзвичайно важливим є й таке свідчення В. Г. Боровика: «Из научных моих работ могу указать лишь на собранные мною материалы для Толкового словаря живого украинского языка. Материалы собираются мною уже в течение 25-ти лет и в настоящее время заключают в себя уже более 300000 слов и выражений, помещенных на карточках (более 50000) в строго алфавитном порядке, составляя 6 больших ящиков. Будучи переданы после моей смерти в Украинскую Академию наук, они дадут материал для исследований и разработок не одному ученому лингвисту также в течение всей жизни» [13, с. 76–77; 14, с. 285]. А ще він володів українською, російською, англійською, польською, французькою, німецькою, італійською, вивчав румунську, татарську, грузинську, їдиш, навіть китайську [14, с. 285].

Певну «дифузю», перетікання творчих завдань, їх виконання і отожд самих виконавців у контексті «Плеяди та «Братерства Тарасівців» прослідковуємо в одному з листів Віталія Боровика до Лесі Українки: «Щиро дякую Вам і за пісню. Її я вже заслав до херсонських братів. Коли в Вас назбирається сих пісень чимало, то варто було б видати книжечку «Братські співи» з нутами, а тоді ся книжечка вкупі з українським святим письмом – якби їх яким побитом перевезти через кордон, – стали б нам дуже в пригоді» (7 листопада 1891 року з Полтави) [9, с. 165; 13, с. 130]. На превеликий жаль, «Братська пісня», написана для тарасівців, ще й досі серед не знайдених творів Лесі Українки [13, с.132]. У публікаціях Одьги Косач-Кривинюк і Тараса Максим'юка є певні дрібні відмінності у написанні цитованого тексту.

А у примітці до листа читаємо: «P.S. Чи не переклали б Ви «Страту» з Брайн Проктера: ся поезія повинна Вам добре датися й дуже гарна. Сподіваюся дальше братських пісень» [13, с. 132]. Отже, перед нами ще один поки що недосліджений плеядівський сюжет. Проте у книзі Тараса Максим'юка говориться зокрема про те, що поема Д. Мільтона «Втрачений рай» досі начебто не привертала увагу українських літераторів. Вважаємо, що це не зовсім так, адже

² Стара або Київська Громада (1859 – 1876) – організація української інтелігенції, яка проводила громадську, культурну, і просвітницьку роботу. Була заборонена Емським указом. У цій організації брали участь зокрема Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Павло Чубинський, Тадей Рильський, Олександр Русов, Михайло Старицький, Микола Лисенко, Павло Житецький, Петро Косач та інші.

³ Тараса Максим'юка

творчість Джона Мільтона входила до кола зацікавлень Михайла Драгоманова і його улюбленої небоги Лариси Косач, яка, до речі, не тільки вивчала творчість цього письменника (у особистій бібліотеці письменниці зберігається книга : Stern. A. MiltonundseineZeit, Leipzig, 1877 (Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.2, од. зб.1345), але й писала в кінці 1894 і першій половині 1895 років спеціальну книгу про нього ((Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.2, од. зб. 858; 17, т. 10, 493 та 499). Отже, ажнік не заперечуючи дослідженого п. Максим'юком, можемо сьогодні доповнити його, бо Леся і Біла, як називали пана Віталія в «Плеяді», працювали за названим сюжетом одночасно. Плеядівці мріяли сформуванати так званий «волинський збірник», а Олена Пчілка називала учасників проекту «мої дорогі автори», проте книгу видати не вдалося і що саме було зібрано для неї, нам, на жаль, невідомо. Цю проблему досліджували зокрема знані дослідники Лесі Українки Наталія Пушкар [16] і Віра Римська [18]. Сьогодні нам невідомо, який саме твір Боровика плеядівці планували вмістити у тому збірнику, але одним із найпопулярніших серед друзів Боровикових творів був цей:

У стайні великій, над яслами з сіном
Осел каплоухий стоїть.
І, вступивши морду в пахуче сіно,
Він ухами клапа і спить.

І сниться йому, що в північній країні,
Нева де до моря біжить,
Осел такий самий, як він, тільки старший,
На троні московським сидить [9, с.102; 19, т.10, с. 448].

Перший рядок вірша у 12-томнику Лесі Українки дещо відредагований відповідно до публікації у Ольги Косач-Кривинюк.

В. Г. Боровик також став автором ряду публіцистичних творів, зокрема «Вісті з Волині» (1889), «З України: Мужичський рай у Росії» (1893) та ін. А вірші Боровика «Мати-українка» та «До сина» вміщено в антології «Акорди» (1903), впорядкованій Іваном Франком [1; 2].

Першу згадку про Віталія Боровика в епістолярії родини Косачів зустрічаємо 16 липня 1889 року, коли мати повідомляє до Лесі Українці з Колодяжного про те, що син Михайло, коли був у Ковелі зайшов до Карташевських і застав там христини їхнього сина Михайла. Між іншими гостями зустріли мирового посередника з Володимира Волинського Боровикова з сином, київським студентом. І той син – це той «білий поет», що читав свої вірші на роковини Шевченка. І його необхідно залучити до волинського збірника [9, с. 84–85]. Листи Лесі Українки рясніють згадками про В. Г. Боровика [5; 9; 13], проте за браком часу імісця ми не будемо на цьому зупинятися докладніше. Тарас Максим'юк оприлюднив кілька листів В. Г. Боровика до Лесі Українки, де можемо прочитати зокрема таке: «Як і що там з нашим виданням «З чужого поля», чи тра такі ще для його перекладів, чи мо вже і не тра, чи випущено вже другу книжочку (що?), а чи мо на першій і зупинилося? Як там наша «Література»⁴ та її каса? Аж нічого не відаю, а так же часом хтів би опинитися в колі колишнього товариства!» – писатиме Віталій Боровик до Лариси Косач 7 грудня 1891 року з Полтави [13, с. 130–131]. Йдеться про черговий плеядівський проект – збірку перекладів. Про свій вклад в літературний процес своєї доби Білий поет розповідає посестрі так: «Глузуйте, панно Ларисо, з мене, що мене не видно ніде по часописах! Та що ж маю чинити, коли таке жите номада, яким я живу вже другий рік, цілком не сприяє письменству. За цілу зиму я й написав усього, що дві невеличкі статті до «Правди», та дві поезійки, та трохи вже не переклав «Дужий Самсон» Ожешкової. Але хоч у письменстві я за сей час зробив мало, проте не скажу, щоб сього року я був цілком таки нікчемний задля нашого руху, бо zorganizував одну вкраїнську громадку, виявив двох українських письменників, заохотив 3-х чоловік до передплачування «Правди» й «Бібл[іотеки] для молодіжі», звернув одного вкраїнця, відомого вже в московському письменстві як етнографа й статистика Полтавщини, на вкраїнський шлях і позавтрі засилаю вже його перший твір український до «Правди». От Вам справо зданье меї діяльности сього року – карайте або

⁴ «Література» – гурток «Плеяда», інша його назва.

милуйте. Тепера я пишу «М. Глинськ: статистично-економічний нарис» до «Правди» або до того нового місячника, що має видаватися з нового року.

До кінця сього місяця я ще матиму посаду тут, у земстві, а в студні або опинюся в земстві херсонському, або приїду додому, би шукати собі дещо тут, на Волині, бо, правду кажучи, мене таки дуже тягне додому. [...]» [13, с. 131].

Як бачимо, незважаючи на тяжку хворобу, В. Г. Боровик мусив десь працювати, щоб мати фінансове забезпечення. Згадаймо ж, наприклад, друга Лесі Українки Сергія Мержинського, який був хворий на тяжку форму сухот, але за законами царської імперії не міг піти на інвалідність і жити за пенсію, тому мусив працювати аж до того моменту, доки повністю не зліг, а доглядати його приїхала Леся Українка. Важливо те, що у філоксерній комісії поруч із Віталієм Гавриловичем та Михайлом Михайловичем працювали й інші тарасівці А роботу в «Плеяді» з «Братерством Тарасівців» поєднували Микола Міхновський, Мусій Кононенко, Володимир Самійленко, Євген Тимченко, Віталій Боровик та Михайло Коцюбинський, який щиро цікавився новинами «Плеяди», а Леся Українка намагалася залучити М. М. Коцюбинського до проєктів створеного нею гуртка. Особиста доля Коцюбинського теж зародилася в тому ж контексті, бо його товариш по філоксерній комісії, братчик-тарасівець Василь Андрієвський 1895 року запросив товариша в гості, де у його рідному Чернігові письменник познайомиться з Вірою Дейшею (1863–1921), яка відсічня 1896 року стала його дружиною. В. Г. Боровик та М. М. Коцюбинський були однолітками, працювали разом у Філоксерній комісії та у «Братерстві Тарасівців», відтоді ставши друзями. Навіть синів друзі назвали однаково – Романом та Юрієм.

У цей період В. Г. Боровик роззнайомився і зблизився з одеською українською громадою, де й зустрів свою майбутню дружину Олену, яка була донькою знаного українського художника-графіка Амвросія Ждахи (1855 – 1927). 1895 року пара побралась. Згодом у них народилося троє дітей. Донька В. Г. Боровика Галина⁵ залишила нам такий портрет батька, який наводять у своїй фундаментальній статті «Віталій Боровик: самостійник за світоглядом, громадський діяч за покликанням» Анатолія Мисечка⁶ та Вадима Хмарського⁷: «За своїм характером батько був людиною спокійною, доброзичливою, приділяв багато уваги вихованню дітей. Освічений і дуже люб'язний» [14, с. 285].

До речі, поєднував Лесю Українку та Коцюбинського з Віталієм Боровиком (тут він представляв українську громадськість Волині [14, с. 278]) на відкритті пам'ятника І. П. Котляревського в Полтаві 1903 року. Серед гостей свята було немало представників «Плеяди» (або «Літературної громадки»). Це Ольга Косач-старша (Олена Пчілка), Оксана Старицька, Михайло Старицький, Микола Міхновський, Микола Лисенко (на збережених фото Микола Віталійович відсутній – постійно перебував на репетиціях хору), Лариса Косач (Леся Українка), Володимир Самійленко, Михайло Коцюбинський, Іван Стешенко, Аркадій Верзилов, Микола Міхновський, Михайло Коцюбинський. [5; 7; 8].

У травні 1899 р. В. Г. Боровик залишив службу в Кримському Філоксерному комітеті і почав працювати директором Семенівського Сирітського Дому в Одесі, проте вже у вересні за доносом був заарештований «по обвиненію в пропаганде среди детей вверенного мне дома анархо-социалистических идей» [13] і провів п'ять місяців у камері-одиночці Одеського тюремного замку. Навіть в ув'язненні працював на «Словником української мови». При обшуку було знайдено «револьвер та двідрукарські машинки. [...] було вилучено тоді ще заборонену для ввозу до імперії «Історію України-Руси» М. Грушевського, журнали «Зоря», «Дзвінок», «Світ», газету «Буковина». У М. Філатова було знайдено твори Ю. Федьковича і

⁵ Галина Віталіївна Боровик-Гловацька — актриса.

⁶ Анатолій Іванович Мисечко (1965 – 2017) — український історик, краєзнавець, громадський діяч, дослідник українського культурно-освітнього і національного руху на півдні України наприкінці XIX — на початку XX ст., історії одеського товариства «Просвіта», української діаспори та її зв'язків з Одесою.

⁷ Вадим Михайлович Хмарський (нар. 1967) — український історик, дослідник історії, історіографії, археографії Південної України, доктор історичних наук, професор, проректор Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

«Записки НТШ»» [12, с. 277]. У слідчій справі зберігся короткий портрет В. Г. Боровика: «Міцного складу, волосся світлорусяве, очі сірі, розмір голови 59» [14, с.277].

Після цього Віталій Гаврилович був змушений повернутися «на родину в Волинську губернію, я вскорі (1-го июня 1900 г.) по ходатайству моего друга писателя Гр[игорія]Мачтета получил место Заведующего Лабораторией Волинского Губернского акцизного Управления. Лаборатории еще не было и мне пришлось ее организовывать, оборудовать и здесь работать единолично до 1905 года.

С введенієм в 1905 году в Волинской губернии сокращенного, т[ак] н[азываемого] «Столыпинского» Земства я оставил лабораторию и занял должность Непременного Члена Кременецкой уездной Управы, на каковом месте и остался вплоть до введения здесь в 1910 году полного выборного цензового земства[...]» [14, с. 72–74]. Зауважимо тут, що 1905 року Кременець належав до Волинської губернії. Ми добре знаємо про те, що матір Лесі Українки Ольга Косач-старша (Олена Пчілка), куди б вона не приїздила (у Звягель, Луцьк, Гадяч і т.д.), намагалась зібрати побільше українських книжок і започаткувати чергову громадську бібліотеку. Так само чинив і В. Г. Боровик: «Перебуваючи у Крем'янці, сприяв тому, щоб у всіх земських лікарнях повіту було влаштовано популярні бібліотеки» [14, с. 278].

Останні десятиліття свого життя В. Г. Боровик прожив у Одесі, де зокрема «керував укр. книгарнею "Діло", майже весь час перебуваючи під негласним наглядом поліції» [4]. У квітні 1928 р. одеський журнал «Театр. Клуб. Кино» було опубліковано спогади «М. М. Коцюбинський», де у двох паралельних колонках було опубліковано свідчення сучасників письменника. Перший спогад (с. 4–5) підписаний «Проф. Жук». Він належить знаному одеському художнику, Михайлові Жуку⁸, який познайомився з Коцюбинським у Чернігові 1906 р. Вже 1907 р., в час чергової чернігівської зустрічі з письменником він створив портрет М. М. Коцюбинського, фрагмент якого опублікований між двома колонками публікації названих спогадів. На 5-й сторінці журналу опубліковано два кадри з фільму «Навздогін за долею»⁹ за оповіданням Коцюбинського «Дорогою ціною». Під спогадом Михайла Жука починаються спогади іншого сучасника М. М. Коцюбинського: «Коцюбинський був м'якою, лагідною вдачею. До всіх він був однаковий і ввічливий. Його любили й поважали. Прекрасний товариш і спочутлива людина.

1891 року організувалося т-ство «Тарасівців», що малокультурні та політичні завдання. Товариство [нерозбірливе слово – А. Д.] боролось з поневільною русифікацією, з рабською психологією, що [нерозбірливе слово – А. Д.] прищеплював українському народові царизм. Хо це неіснуюче опудало, матері лякають тим дітей, і дітвиростають під впливом цього, утвореного їхньою уявою, страху. Воли цілком під його гнітом, вони бояться переступити через Хо. Тюрму, як наслідок «бунту», вони вважають за[?] за якийсь жах. Цілковито панує Хо.

Та поступово міцнішає думка, що Хо – це тільки привид, Хо – фантазія. І Коцюбинський закінчує заклик: сміливіше ступайте в житті, нема Хо – це тільки вигадка. Руйнуйте Хо, не будьте рабами в Хо.

Коцюбинський був особистий друг Максима Горького. Два літа – 1911 й 1912 року Коцюбинський жив у Горького на острові Капрі. Горький щиро й гостинно прийняв хворого письменника, Коцюбинського пильно доглядав, надто дружина Горького.

Коцюбинський завжди згадував цей час. За Горького ві[н] казав: – Письменник з надзвичайним кругозором. Дивний[?] товариш.

Свої перші твори Коцюбинський друкував за кордоном – царський уряд не дозволяв друкувати книжок українською мовою. *І. Боровик*. [Одеська національна наукова бібліотека. Журнал «Театр. Клуб. Кино», № 38, (139), 1928 р., с. 5].

Як бачимо, окремі слова чи літери нечітко прочитуються з оригінальної публікації. А в підписі під представленим текстом проставлено ініціал «І». Іван, Ілля, Інокентій? Але, за свідченням одного з найкращих дослідників біографії і творчого архіву Боровика Тараса

⁸ Михайло Іванович Жук (1883 – 1964) — знаний український графік, живописець, кераміст, поет, перекладач і педагог; член Спілки художників України (з 1947 року), проректор Одеського художнього інституту.

⁹ «Навздогін за долею» (1927 р.). Режисер Марк Терещенко, оператор Олександр Рилло, сценарист Костянтин Полонник, художники Генріх Бейзенхерц, Василь Кричевський та Іван Суворов.

Максим'юка, це друкарська помилка в журналі, а в тодішній Одесі був тільки один добрий знайомий Михайла Коцюбинського Віталій Гаврилович Боровик. І тільки він працював з Коцюбинським і у філоксерній комісії, і в «Братерстві Тарасівців». Жаль, звичайно, що цей спогад такий короткий. Проте цікаво те, як докладно Боровик розповідає про глибину сюжету й філософське осмислення казки «Хо», в якій письменник висловлює важливі тези, народжені тими ідеями, які стали основою роботи у «Братерстві Тарасівців». Не просто так Боровик докладно зупиняється у своєму невеликому етюді пам'яті Коцюбинського саме на творі «Хо», бо саме йому Коцюбинський присвятив цей твір, зазначивши: «Братові В. Боровикові». Зрозуміло, що, зважаючи на самоцензуру, бо ж мешкав Боровик спершу в Російській імперії, потім у її наступниці – державі під назвою «Радянський Союз», Віталій Гаврилович аж ніяк не міг вказувати в автобіографії зокрема те, що на початку 1890-х років брав активну участь в роботі першого українського нелегального університету – гуртка «Плеяда» та був одним із засновників політичної організації «Братство (чи Братерство) тарасівців».

Дату трагічної загибелі Віталія Боровика засвідчили у своєму дослідженні «Віталій Боровик: самостійник за світоглядом, громадський діяч за покликанням» одесити Анатолій Мисечко та Вадим Хмарський: 26 грудня 1937 р. В. Г. Боровик був заарештований, 27-го було проведено допит, 28-го був вирок «трійки», а 29 грудня 1937 р. Боровик вже був розстріляний [14, с. 285]. Нині маємо цілий ряд статей у енциклопедіях, присвячених В. Г. Боровикові. Зокрема, є статті в «Енциклопедії українознавства», «Енциклопедії Сучасної України» авторства Григорія Зленка і Тараса Максим'юка. Є україномовний і російськомовний варіанти такої статті у Вікіпедії, які дещо різняться між собою, адже український варіант подає дані про освіту Віталія Боровика на природничому відділенні Київського університету [2]. Натомість російськомовна версія твердить, що він закінчив юридичний факультет того ж університету [3]. В радянські роки В. Г. Боровик так само мешкав у Одесі, працював у різних сільськогосподарських установах м. Одеси. Дещо парадоксально прочитується теза про те, що В. Г. Боровик 1919 року став одним з фундаторів Одеської державної публічної бібліотеки (нині – Одеська національна наукова бібліотека) [2], яка насправді існує в приморському місті від 1829 року. Проте в часи становлення на теренах колишньої Російської імперії більшовицької влади важливо було не допустити знищення цієї унікальної бібліотеки. Тому відомі українські діячі Одеси намагалися таким чином зберегти таким чином одну з духовних перлин міста і нації. Саме тому Віталій Гаврилович Боровик звитяжно долучився до цієї важливої справи.

У цьому контексті Віталій Боровик з побратимами й посестрами працював не тільки на ниві нової української літератури й політики, він був директором-педагогом у Семенівському Сирітському Домі в Одесі [13, с. 73], брав участь в організації першої української початкової школи в Одесі для дітей біженців [13, с. 76], активно працював у кооперації (як і його плеядівський і тарасівський товариш, один із найвидатніших діячів українського кооперативного руху Мусій Кононенко) та по організації усіляких майстерень, заводів, бібліотек і лікарень, обстежував якість води і стан виноградарства, працював у галузі статистики й економіки [13, с. 75–76]. Не поцінував «звитяги» більшовиків, а – навпаки – брав участь у роботі Української партії соціалістів-самостійників, став одним з лідерів одеського осередку цієї партії [14, с. 287]. І цю його невтомну працю «гідно поцінували» і в царській, і в радянській час – запроторювали до буцегарень і, зрештою, знищили, розстрілявши.

У вітальному листі Лесі Українки від 22 квітня (4 травня) 1894 р. з нагоди тридцятиріччя літературної діяльності М. П. Старицького читаємо такі рядки: «Мені судилося жити й працювати у тяжку добу, – хто зна, чи діжду я кращої! – я знаю, яка тяжка і терниста путь українського літератора, і через те я можу добре розуміти і признавати Вашу [М. П. Старицького. – А. Дибя] працю і Ваші заслуги. Розумію й признаю я і те, що моя власна робота була б мені тричі тяжча тепер, якби прийшлося працювати на непочатому перелозі, на неораній ниві» [20, с. 297]. На превеликий жаль, мабуть жодне покоління українських письменників та вчених ще ніколи не мали ідеальних умов для творчості. Тому для нас і сьогодні дуже важливо знати й розуміти той досвід, який пізнаємо з біографій Лесі Українки та її оточення. І, зрештою, розірвати це дефектне коло.

Коцюбинські в Криму. Фото з досліджень В. Є. Панченка.

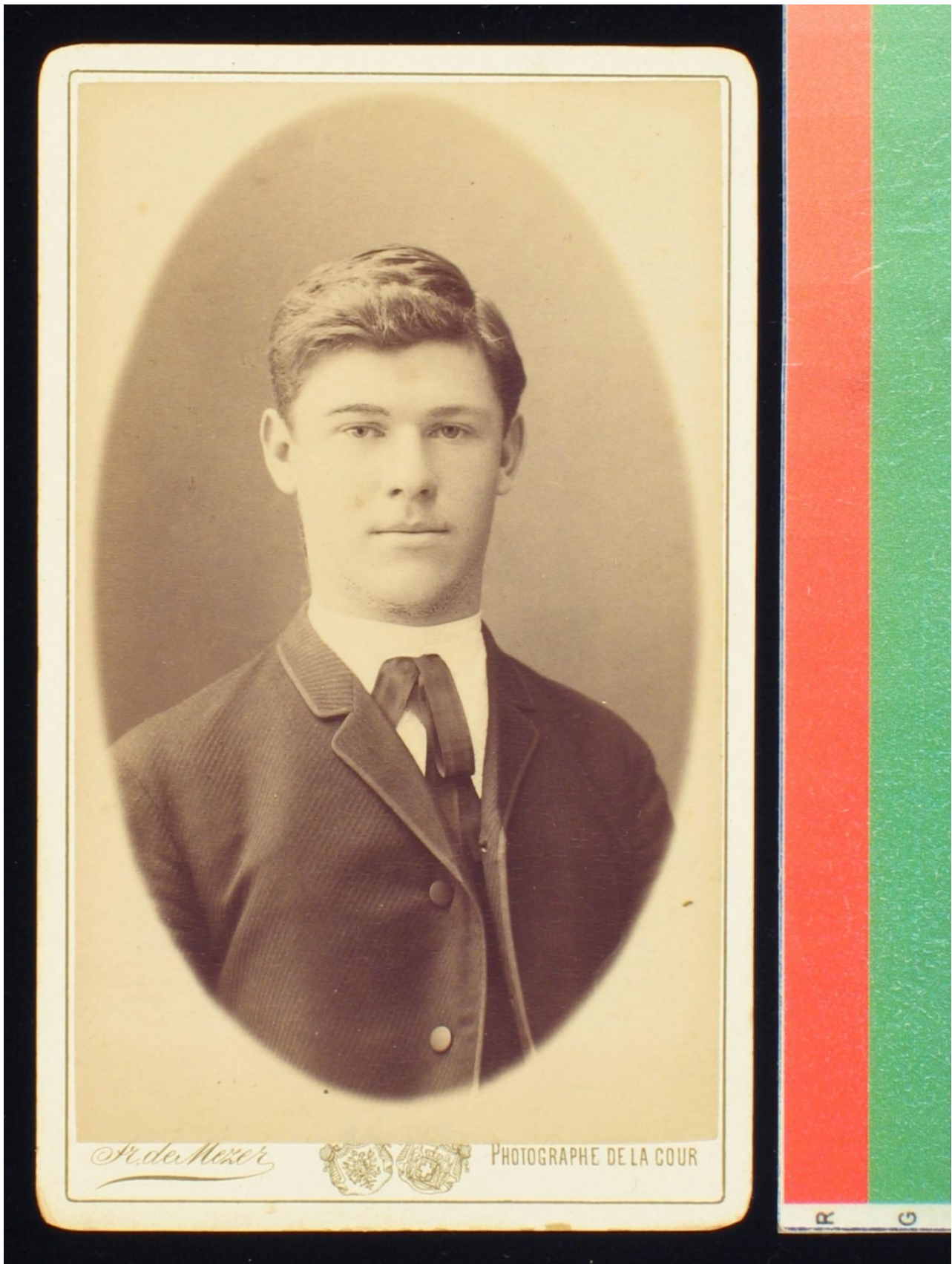
1. Михайло Коцюбинський.

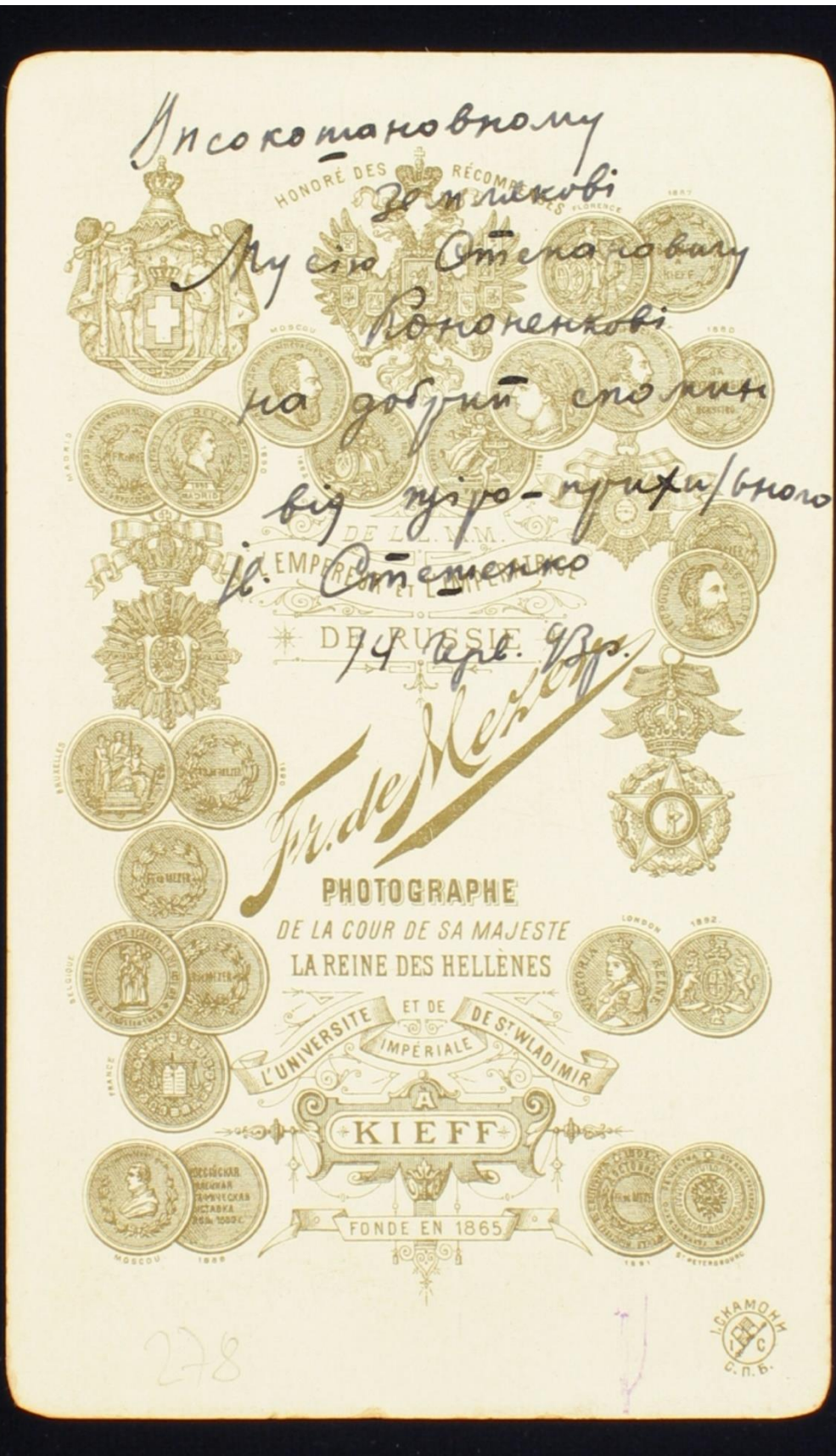
2. Віталій Боровик.

3. Мусій Кононенко. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

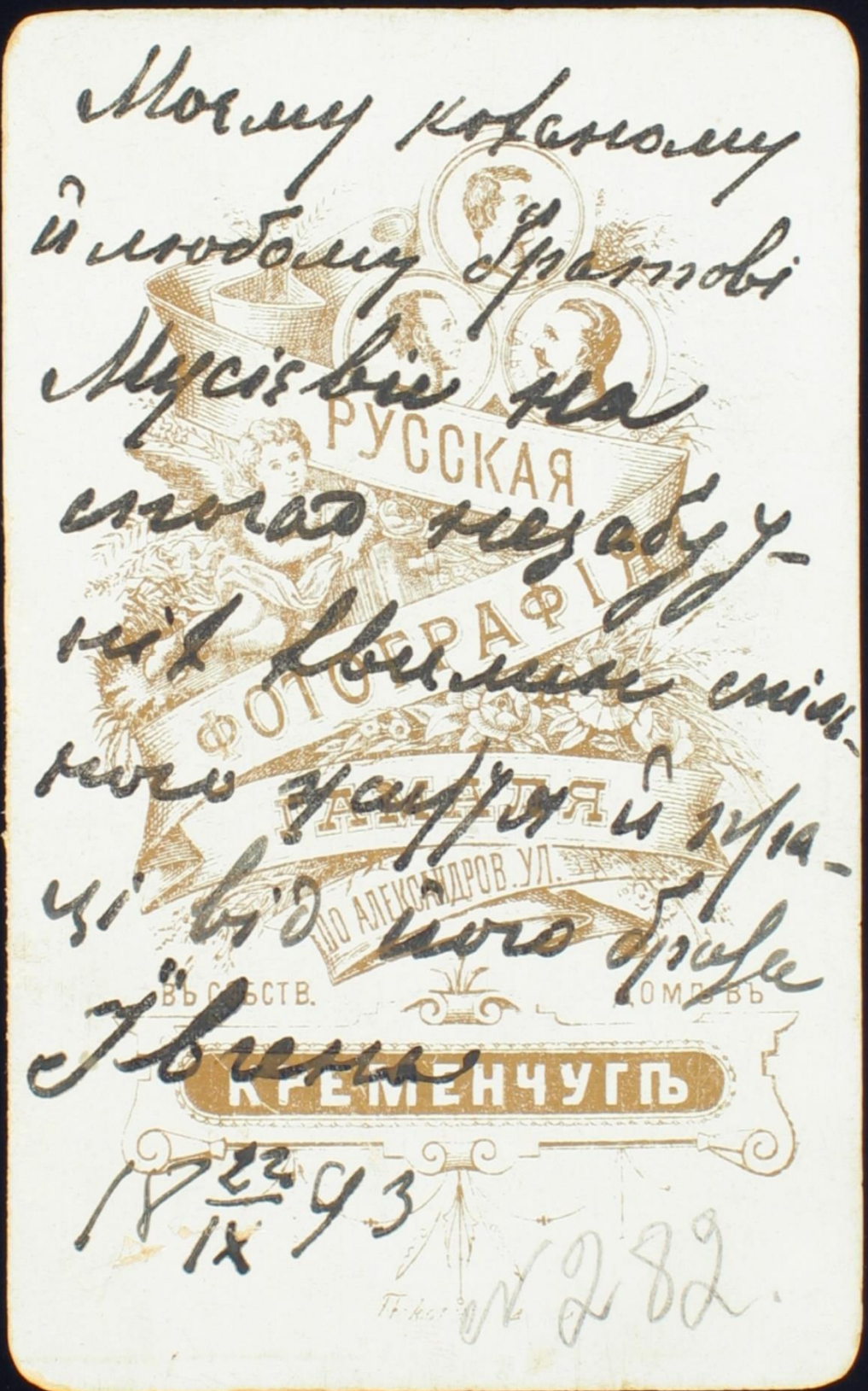
4. Іван Стешенко. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

5а. Зворот фото Івана Стешенка з дарчим написом.

5. Євген Тимченко Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім.
Т. Г. Шевченка НАН України.

ба. Зворот фото Євгена Тимченка з дарчим написом.

6. Михайло Коцюбинський. Чернігів, 1902 р.

7. Михайло Коцюбинський.

8. В. Стефаник, В. Кравченко та В. Боровик з родинами.

9. Художник Амвросій Ждаха – тесть Віталія Боровика.

Ծիւնն ընդ արեւմտեաց քոջսն
 Ծիւնն ընդ արեւմտեաց Եստրաղի օ

Andante
 Ծիւնն ընդ արեւմտեաց քոջսն ընդ արեւմտեաց Եստրաղի օ
 Ծիւնն ընդ արեւմտեաց քոջսն ընդ արեւմտեաց Եստրաղի օ
 Ծիւնն ընդ արեւմտեաց քոջսն ընդ արեւմտեաց Եստրաղի օ

Յ. Ե. Կարապետ

11a

Ждаха
1916

ЗНАСВИСТІЛИ КОЗУЧЕНЬКИ В ПОХОДІ, В МОЛУНОЦІ

Музична партитура української народної пісні. Текст пісні:

За-сви-ста-ли ко-зу-чє-нь-ки в по-ході зо-лу-
 жо-чі - - за-пла-ка-ла ма-ру-сє-р-ка
 се- - і де-рє о-ві.

116

11, 11а, 11б. Поштові листівка з ілюстраціями Амвросія Ждахи до українських народних пісень.

12. Віталій Гаврилович Боровик.

13. Учасники відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві. 30 серпня (12 вересня) 1903 р.

14. Журнал «Театр. Клуб. Кино», №38 (139), 1928 р. зі спогадами про Михайла Коцюбинського.

Щиро вдячна за консультації та надані матеріали знаному досліднику творчої спадщини Віталія Боровика п. Тарасові Максим'юку, працівникам Публічної бібліотеки м. Любомля на Волині, Одеської національної наукової бібліотеки, Київської публічної бібліотеки для дорослих ім. Лесі Українки та її директору Ользі Романюкі Одеської обласної універсальної наукової бібліотеки імені М. С. Грушевського, зокрема Євгеніві Забіянову та Ользі Нагорнюк.

Джерела та література:

1. Зленко Г. Д., Максим'юк Т. І. Боровик Віталій Гаврилович. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: <https://esu.com.ua/article-37255>
2. Боровик Віталій Гаврилович [Електронний ресурс]. *Вікіпедія*. 14.08.2023
3. Боровик Віталій Гаврилович [Електронний ресурс]. *Вікіпедія*. 14.08.2023.
4. Лавров Ю. П. Боровик Віталій Гаврилович [Архівовано 9 травня 2016 у WaybackMachine.] *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1 : А–В. С. 348–349.
5. Диба А. Плеядівці пишуть до Лесі Українки. *Феномен Лесі Українки: літературознавчий, лінгвістичний, історіософський, філософський та педагогічний аспекти*: Міжвузівська наукова конференція (Збірник наукових праць) / укладач І. З. Тарасинська. Київ – Новоград – Волинський – Житомир – Черкаси. 2010. С. 29–31.
6. Диба А. «Тих три величні золоті зорі в сузір'ї української «Плеяди»: Цикл наукових есеїв. «Слово твоє невмирує в віках»/ Голов. ред. М. Ю. Костиця (Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 140-й річниці від дня народження Лесі Українки 25 лютого 2011 року, м. Новоград-Волинський). Випуск 15. Житомир: Видавець М. Косенко. 2011. С. 135–165;
7. Диба А. Українська Плеяда – найкраща, найталановитіша дитина Старої (Київської) Громади. *Леся Українка і сучасність*: Збірник наукових праць. Том 4. Книга 1. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки. 2007. С. 295–320.
8. Диба А. «Щасливий день шанування рідного поета»: Учасники гуртка «Плеяда» на святі Котляревського в Полтаві 1903 року. *Леся Українка і родина Косачів в історії української та святової культури*: Наук. зб.: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодяжне, 25 лютого 2021 року. / упоряд. Є. Ковальчук. Луцьк, 2021 р. С. 132–141.
9. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка: Хронологія життя і творчості / вступна стаття М. Г. Жулинського. Репринтне видання. Луцьк: Волинська обласна друкарня. 2006. XVI с.+ 928 с.: іл. 13 с. (Проект «Літературна скарбниця»).
10. Листи до Михайла Коцюбинського: У 4-х томах / Упорядкування та коментарі Володимира Мазного, вступна стаття Валерія Шевчука. Київ: Українські пропілеї, 2002–2003. Т.1. 2002. 368 с.
11. Максим'юк Тарас. Автобіографія Віталія Боровика (1864–1937), одного із засновників “Братерства Тарасівців”. *Четвертий Міжнародний конгрес українців*: Одеса, 26-29 серп. 1999 р.: Доп. та повідомл. Південь України. Одеса. О., 1999. С. 207–214.
12. Максим'юк Т. «...Батьківщиною своєю вважаю Волинь...»: [Автобіографія В. Г. Боровика]. *Житомирщина на зламі тисячоліть*: Наук. зб. «Велика Волинь». Т. 21. Житомир, 2000. С. 340–341.
13. Максим'юк Т. З Українки Причорномор'я. Одеса: Маяк. 2008. 240 с., іл.
14. Мисечко А., Хмарський В. Віталій Боровик – самостійник за світоглядом, громадський діяч за покликання в Одесі у 1917–1920 рр.: Монографія /Вінцовський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. [та ін.] / Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху; відп. ред. В. М. Хмарський. Одеса: ТЕС, 2011. С. 273 – 287.
15. Панченко В. Кримські хроніки Михайла Коцюбинського. URL: <https://tyzhden.ua/krymski-khroniky-mykhajla-kotsiubynskoho>
16. Пушкар Н. Довідкова інформація про луцьке оточення Лесі Українки і родини Косачів. *Леся Українка: Доба і творчість*: Збірник наукових праць і матеріалів: у 3 т. / Упорядник Н. Г. Сташенко. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки. 2009. Т. 2. С. 284–295.
17. П'ядик Ю. Фотографія з багатьма невідомими. *Журнал «Вітчизна»*. 1989. № 2, лютий. С. 194–205.

18. Римська В. Звягельське оточення Лесі Українки та родини Косачів. *Леся Українка: Доба і творчість*: Збірник наукових праць і матеріалів: у 3 т. /Упорядник Н. Г. Сташенко. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки. 2009. Т. 2. С. 103–113.

19. Українка, Леся, 1871–1913. Зібрання творів : у 12 т. Т. 10. Листи (1876–1897) / Леся Українка; [упоряд., прим. В. В. Яременка ; ред. М. Д. Бернштейн ; Академія наук Української РСР]. Київ : Наукова думка, 1978. 542 с. : іл., портр.

20. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 11. Листи. 1876 – 1896/ Леся Українка; ред. С. Кочерга; передм. В. Агеєва; упоряд. В. Прокіп (Савчук); комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеєва. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. С. 97.

УДК 271.2-722.525

Іваневич Лілія (м. Київ),
Трембіцький Анатолій (м. Хмельницький)

ПРОТОПРЕСВІТЕР ОЛЕКСІЙ ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ – УЧАСНИК СОБОРУ ЄПИСКОПІВ – СОБОРУ ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКОВ В ОДНУ УКРАЇНСЬКУ АВТОКЕФАЛЬНУ ЦЕРКВУ У ЛУЦЬКУ (2–9 жовтня 1942 р.)

Життєві шляхи та церковно-релігійна діяльність одного із заслужених пастирів Української православної церкви в Сіракузі (США), о. Олексія Потульницького (*1897 – †17.12.1973), майже незнані українським дослідникам, історикам і краєзнавцям. Він народився у стародавньому подільському містечку Оринин (нині село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області – авт.), де у «селянській родині, міцній своїм добробутом, народними традиціями, зростали, як у давній казці, вісім братів, вісім міцних хлопців, запопадливих до праці, до науки, до того, щоб витягати дружньо один одного у світ, «в люди». Третім у «тому богатирському ряді» був майбутній український священнослужитель, заслужений пастир Української православної церкви, протопресвітер о. Олексій. Після отримання початкової освіти у церковнопарафіяльній школі містечка, продовжив навчання у Кам'янецькому духовному училищі, згодом у Подільській духовній семінарії, «мури якої були насичені духом колишніх її славних вихованців» – С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського, М. Леонтовича та ін. Семінарія для нього стала «першою серйозною школою, де сформувалися його національна свідомість та релігійний світогляд». Закінчивши у 1919 р. семінарію, того ж року вступив на юридичний факультет університету св. Володимира у Києві, який успішно закінчив у 1922 р., у «часи, коли вже так виразно окреслилися нищівні заміри влади безбожників проти Христової церкви, коли три чверті його товаришів по семінарії обрали інший шлях, ніж служіння Богові». Навесні 1923 р. Олексій приймає сан священства, оскільки іншої форми активного служіння українському народу він не бачив, і йде, як «український священник-неофіт», на село. Впродовж 1923–1929 рр. служив на парафіях у с. Лашковиці, Рихтецькій Слобідці, м. Дунаївцях, і брав активну участь в організації та зміцненню парафій Української автокефальної православної церкви у Кам'янець-Подільській окрузі [2; 3; 7].

Отець Олексій діяльно працював на Божій ниві українського парафіяльного священника незважаючи на перешкоди, утиски, застрашування більшовицької влади, на інтриги і провокації «Обновленської церкви», що «її фаворизували на початках більшовики у противагу до УАПЦ». У 1929 р. о. Олексій Потульницький разом із 15 парафіянами та іншими священниками УАПЦ стали жертвами більшовицького «правосуддя». о. Олексій отримав від «гуманної, народної» «трійки» 10 років заслання до таборів на Півночі [2; 3]. У цей період стається і сімейне горе, молоде подружжя священнослужителя втрачає свого єдиного сина, який «став посередньою жертвою терору гнаних за віру батьків». За десять безконечно довгих років заслання о. Олексій перейшов понурої слави концтабори Західного Сибіру: Анджерка, Барнаул, Бійськ, Боровлянка, Марійськ, Нарим, Томськ та ін., де натерпівся «голоду, холоду, знущань, важкої праці у «спецсовхозах», на лісорозробках, у шахтах». Лише міцне здоров'я та